

Περιβαλλοντισμός και ριζοσπαστική οικολογία

Αρχίζοντας με λίγες απαραίτητες εννοιολογικές διευκρινίσεις, θα λέγαμε ότι στην έννοια του περιβαλλοντισμού μπορούν να περιληφθούν όλες οι συνειδητές προσπάθειες προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος από ανθρώπινες παρεμβάσεις, όταν αυτές είναι υπερβολικές και δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στα οικοσυστήματα ή μη αντιστρέψιμες συνέπειες σε επίπεδο βιόσφαιρας, θέτοντας σε κίνδυνο τη ζωή των μελλοντικών γενιών ή τη ζωή στον πλανήτη γενικά.

Με τον όρο οικολογία ή οικολογική προσέγγιση εννοούμε συνήθως μια ευρύτερη θεώρηση των πραγμάτων, δηλαδή μια σκοπιά που δεν περιορίζεται στην προστασία ή τη βελτίωση του περιβάλλοντος με στόχο ωφελμιστικό και στενά ανθρωποκεντρικό. Η οικολογία δεν ενδιαφέρεται μόνο για ό,τι «περι-βάλλει» τον άνθρωπο, αλλά αποτελεί μια ευρύτερη προσέγγιση, μια ολιστική θεώρηση των όντων, της έμφυτης και αβιοτικής φύσης και θεωρεί ότι όλα τα όντα έχουν την ίδια εγγενή, έμφυτη αξία —δεν έχουν, δηλαδή, αξία μόνο για τον άνθρωπο ή επειδή ο άνθρωπος τα αξιολογεί. Με τον τρόπο αυτό, η οικολογική προσέγγιση των πραγμάτων εγκαταλείπει τον ανθρωποκεντρισμό και προχωράει σ' ένα βιοκεντρισμό ή ένα φυσιοκεντρισμό¹.

Όμως, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η οικολογική προσέγγιση δεν είναι μονοσήμαντη και εκφράζεται πολιτικά και κοινωνικά με πολλές και συχνά αντικρουόμενες θεωρίες, τακτικές και στρατηγικές. Στην εποχή μας οι βιομηχανικές κοινωνίες της αγοράς, συνεχίζοντας την οικονομία της διηνεκούς ανάπτυξης, παράγουν και αναπαράγουν τεράστιες αντιφάσεις και τέτοιες σχέσεις με τη βιόσφαιρα που απειλούν με ολοκληρωτική καταστροφή τον πλανήτη. Τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά αδιέξοδα είναι τέτοιας κλίμακας, ώστε να μην αρκούν πια οι υποθέσεις των οικολογούντων επιστημόνων για το μέλλον της εκβιομηχάνισης και οι προγνώσεις τους για τα όρια της ανάπτυξης και της αντοχής του πλανήτη στη ληστροική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων για ιδιωτική ιδιοποίηση.

Αποτέλεσμα της δυσπιστίας όλο και πιο πλατιών στρωμάτων του πληθυσμού των βιομηχανικών κυρίως κρατών στις εκτιμήσεις και τις προθέσεις των πολιτικών και των οικολογούντων φυσικών επιστημόνων υπήρξε η γένεση ενός τεράστιου οικολογικού κινήματος ή, καλύτερα, κινήματος πολιτών με μια πολιτική και κοινωνική δυναμική που δεν έχει ίσως ακόμη σωστά αποτιμηθεί και δεν έχει επηρεάσει τα πράγματα όσο θα μπορούσε σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Η εξέταση των λόγων αυτής της κατάστασης —που είναι πολλοί— δε θα μας απασχολήσει σ' αυτό το κείμενο.

¹ Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου είναι καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Εκτός από το πολιτικό-κοινωνικό επίπεδο, αντίδραση υπήρξε και στο επίπεδο της θεωρίας. Η απάντηση στο ρηχό περιβαλλοντισμό —που ενδιαφερόταν για απλές εμβολωματικές, διορθωτικές κινήσεις προστασίας του περιβάλλοντος με σαφή ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό, χωρίς να αμφισβητεί καθόλου την πορεία και την κατεύθυνση της οικονομίας και της κοινωνίας— δόθηκε από τη ριζοσπαστική οικολογία. Η τελευταία θεωρεί την οικολογική κρίση ως αναπόσπαστο τμήμα μιας πολυδιάστατης κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κρίσης και ανάγει τις αιτίες της σε συστημικά αίτια. Έτσι, ενώ η μη ριζοσπαστική οικολογία, στην ανάλυσή της για τα αίτια της κρίσης και τον τρόπο εξόδου απ' αυτή, παίρνει ως δεδομένο το υπάρχον κοινωνικοοικονομικό σύστημα, η ριζοσπαστική οικολογία οραματίζεται ένα νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα, με νέες θεσμικές δομές ισοκατανομής της οικονομικής, της πολιτικής και της κοινωνικής δύναμης, με τρόπο που να αποκλείει τις σημερινές εξουσιαστικές και εκμεταλλευτικές σχέσεις².

Η απαίτηση που διατυπώνεται, από την πλευρά κυρίως της κοινωνικής οικολογίας, για αλλαγή τρόπου ζωής και ολική αμφισβήτηση της σημερινής κοινωνίας, των αξιών της, των ιεραρχικών δομών, της εκμετάλλευσης και της κυριαρχίας πάνω στους ανθρώπους και τη φύση, το όραμα μιας οικολογικής κοινωνίας συμφιλιωμένης με τη φύση, θεωρούνται ακόμη ως κάτι το ουτοπικό και ταυτίζονται συχνά με τις θεωρίες της παραίτησης και της εχθρότητας προς τον πολιτισμό και την πρόοδο. Όμως, η ιδεολογική κριτική που ασκείται στην οικολογία σήμερα δεν πείθει ότι η ίδια έχει ξεπεράσει τους δικούς της περιορισμούς και τα δικά της ιδεολογήματα, όπως ήταν, π.χ., η ιδέα της υλικής προόδου που έπαιξε καθοριστικό ρόλο και στη μαρξιστική σκέψη και παράδοση, διαιωνίζοντας την τεχνολογική αισιοδοξία του 19ου αιώνα. Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι κοινωνίες της αφθονίας των υπεραναπτυγμένων χωρών οφείλονται στη φτώχεια και τη ληλασία των φυσικών πόρων του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, στη ληστρική σχέση με τη φύση και τους ανθρώπους σε πλανητική κλίμακα. Σήμερα γνωρίζουμε ότι το προβλεπόμενο μέλλον θα ανήκει ακόμη στο «βασιλείο της ανάγκης» και όχι στο «βασιλείο της ελευθερίας». Το πρόβλημα δε θα είναι πρόβλημα διανομής της αφθονίας, αλλά πρόβλημα επιβίωσης του μολυσμένου πλανήτη και των κατοίκων του.

Για το ζήτημα της προστασίας της φύσης και τη βιώσιμη ανάπτυξη διεξάγεται διεθνώς μια πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση. Η δημιουργία και η ανάπτυξη της οικολογικής συζήτησης, η οποία άρχισε πριν από τριάντα χρόνια με το βιβλίο της ωκεανολόγου Rachel Carsons, με την προειδοποίηση για τις συνέπειες της χρήσης φυτοφαρμάκων που χρησιμοποιούνται στη γεωργία, τόσο αυτό, όσο και οι ανησυχίες κάποιων διανοητών, όπως ήταν οι Aldo Leopold και John Muir, που αγωνιούσαν την ίδια εποχή για την ακεραιότητα του περιβάλλοντος, υπήρξαν μικρές ενδείξεις μπροστά στα προβλήματα ορατής υποβάθμισης του περιβάλλοντος που παρατηρήθηκαν στη δεκαετία του '70.

Αν θα επιχειρούσε κανείς έναν πρόχειρο απολογισμό των τριάντα χρόνων που πέρασαν, θα μπορούσε να ισχυριστεί, με τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, ότι πολλές από τις περιβαλλοντικές τάσεις και θεωρίες αποδείχτηκαν ενδιαφέρουσες και χρήσιμες για την αλλαγή της συνείδησης και της κουλτούρας εκατομμυρίων ατόμων. Παράλληλα, κατά τη δεκαετία του '70, φιλόσοφοι και άλλοι διανοούμενοι άρχισαν να αναπτύσσουν τη θεωρητική στάση που στη συνέχεια ονομάστηκε «περιβαλλοντική φιλοσοφία». Σ' αυτή την προσέγγιση, το αίτημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος συνοδευόταν με την προσπά-

θεια διατύπωσης μιας νέας περιβαλλοντικής ηθικής και κάποιων αξιολογικών προσεγγίσεων που επιχειρούσαν τη διατύπωση ενός αριθμού θεμελιωδών αρχών που θα έπρεπε να διέπουν τις σχέσεις των ανθρώπων με τη φύση.

Ο μεταρρυθμιστικός περιβαλλοντισμός, όπως κατέληξε να ονομαστεί η παραπάνω τάση, ήταν μια αποσπασματική και θεματική πολιτική απάντηση στο πρόβλημα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος που ταίριαζε με την προσέγγιση της περιβαλλοντικής ηθικής. Για το λόγο αυτό, πολλοί φιλόσοφοι, απογοητευμένοι, άρχισαν να αναζητούν μια πιο περιεκτική προσέγγιση των ίδιων προβλημάτων. Αποτέλεσμα αυτής της ζύμωσης ήταν η εμφάνιση μιας πιο ριζοσπαστικής κριτικής των φιλοσοφικών και ιδεολογικών θεμελίων της δυτικής βιομηχανικής κοινωνίας. Αυτή την εποχή δημοσιεύονται τα έργα του Marcuse, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος* (1964) και *Ένα Δοκίμιο για την απελευθέρωση* (1969), στα οποία ασκείται έντονη κριτική στον παραλογισμό της βιομηχανικής κοινωνίας και στην καταστροφική, για τον άνθρωπο και τη φύση, παραγωγικότητα της καταναλωτικής κοινωνίας και ζητείται ένας επαναπροσανατολισμός της πνευματικής και υλικής παραγωγής, γεγονός που θα σήμαινε μια επανάσταση στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία.

Ατομα δραστηριοποιημένα στο χώρο της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας αντιλήφθηκαν τελικά ότι η ανάπτυξη της περιβαλλοντικής ηθικής ως τρόπου ζωής δεν ήταν δυνατή για όσο καιρό θα περιοριζόταν μόνο στην επέκταση ηθικών συστημάτων θεμελιωμένων στον ανθρωποκεντρισμό και όχι σε μια διαφορετική οικολογική φιλοσοφία. Σύντομα η περιβαλλοντική φιλοσοφία αντικαταστάθηκε, ιδιαίτερα στην Αμερική, από την Οικοσοφία του Νορβηγού φιλοσόφου Arne Naess, η οποία αποτελούσε και πρακτικό τρόπο ζωής και πραγματοποίηση κάποιων υψηλών ηθικών στάσεων ζωής με εμμενή αξία. Η Οικοσοφία δεν υπήρξε ένας απλός συναισθηματικός τρόπος τού να βλέπουμε τη φύση, αλλά δήλωνε μια βαθύτερη αγάπη και μια ταύτιση με άλλες μορφές ζωής πάνω στον πλανήτη και το ευρύτερο σύμπαν. Ο Naess, ήδη από τα πρώτα του κείμενα, στρέφεται κατά του ρηχού περιβαλλοντισμού και τονίζει την άποψη ότι μια οικολογικά υπεύθυνη πολιτική θα πρέπει να ενδιαφέρεται μόνο εν μέρει για τη μόλυνση του περιβάλλοντος και την εξάντληση των φυσικών πόρων, ενώ θα έπρεπε να ανησυχεί περισσότερο για τις αρχές της ποικιλίας, της περιπλοκότητας, της αυτονομίας, της αποκέντρωσης, της συμβίωσης, του εξισωτισμού και της αταξικότητας³.

Κατά τη γνώμη του, η «ρηχή οικολογία», όταν αγωνίζεται ενάντια στη μόλυνση του περιβάλλοντος και τη σπατάλη των φυσικών πόρων, έχει ως αντικειμενικό στόχο την υγεία και την ευημερία των ανθρώπων στις αναπτυγμένες χώρες. Η ρηχή οικολογία βασίζεται στην «εργαλειακή λογική», κατά την έκφραση της Σχολής της Φρανκφούρτης, και ενδιαφέρεται περισσότερο για τον τρόπο παρά για τα αίτια όσων συμβαίνουν γύρω μας. Αντίθετα, η οικολογία εις βάθος (Deep ecology) αρνείται την εικόνα του ανθρώπου μέσα στο περιβάλλον και υιοθετεί την εικόνα της συνάφειας και του ολικού πεδίου. Οι οργανισμοί θεωρούνται ως κόμβοι στο δίκτυο της βιόσφαιρας ή του πεδίου εσωτερικών σχέσεων. Η ευεξία και η ευημερία της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωής πάνω στη γη θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως εγγενείς αξίες ή αυταξίες. Ο πλούτος και η ποικιλία των μορφών ζωής συνεισφέρουν στην πραγματοποίηση αυτών των αξιών και θεωρούνται τα ίδια ως αξίες. Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι δεν έχουν το δικαίωμα να ελαττώνουν αυτή την ποικιλία και τον πλούτο παρά μόνο για την ικανοποίηση «ζωτικών» τους αναγκών.

Συνέπεια των παραπάνω διαπιστώσεων του Naess είναι το ότι θα έπρεπε να αλλάξουν οι στάσεις και οι πολιτικές μας σχετικά. Αυτές οι αλλαγές επηρεάζουν βασικές οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές. Όμως, αν γίνουν, το αποτέλεσμα θα είναι μια νέα κατάσταση πραγμάτων, βαθιά διαφορετική από τη σημερινή. Η οικονομική ανάπτυξη, όπως νοείται και ακολουθείται σήμερα από τις βιομηχανικές χώρες, είναι ασυμβίβαστη με τα αιτήματα για αλλαγή στάσης, που είναι και το ζητούμενο. Η τρέχουσα ιδεολογία τείνει να εκτιμά πράγματα που είναι σπάνια ή έχουν εμπορευματική αξία. Η κατανάλωση και η σπατάλη θεωρούνται ζητήματα κοινωνικής αίγλης και σύμβολα επιτυχίας. Ενώ οι έννοιες του αυτοκαθορισμού, της τοπικής κοινότητας και του «σκέψου οικουμενικά, δράσε τοπικά» θα παραμείνουν όροι-κλειδιά για την οικολογία των ανθρώπινων κοινωνιών, όμως παρ' όλα αυτά η εφαρμογή βαθύτερων αλλαγών απαιτεί παγκόσμια και υπερχαρική δράση.

Οι απλές διατυπώσεις της πλατφόρμας της βαθιάς οικολογίας δεν προορίζονταν μόνο για χρήση μεταξύ των φιλοσόφων, αλλά επίσης για διάλογο και με τους «ειδικούς». Ο Naess δε δίστασε να απευθυνθεί εγγράφως σε αρκετούς απ' αυτούς και να τους ρωτήσει αν αποδέχονται τα σημεία της πλατφόρμας του· στα περισσότερα σημεία της έλαβε θετικές απαντήσεις. Στους αποδέκτες των επιστολών του περιλαμβάνονταν άνθρωποι σε υπουργεία Ενέργειας και Βιομηχανίας. Παραμένει βέβαια ανοιχτό το ζήτημα, όπως ομολογεί ο ίδιος, σε ποιο βαθμό προσπαθούν να επηρεάσουν τους συναδέλφους τους οι οποίοι χρησιμοποιούν μόνο ρηγά επιχειρήματα. Το βασικό του συμπέρασμα ήταν ελάχιστα ενθαρρυντικό. Υπάρχει, λοιπόν, μια φιλοσοφία για τη σχέση ανθρώπου-φύσης που είναι ευρέως αποδεκτή από πετυχημένους ειδικούς, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για περιβαλλοντικές αποφάσεις που απαιτούν μια διεισδυτική, ουσιαστική αλλαγή της παρούσας πολιτικής υπέρ του ζωντανού μας πλανήτη και όχι μόνο για τα κοντόφθαλμα ανθρώπινα συμφέροντα.

Η βαθιά οικολογία του Naess οραματίζεται ένα μετασχηματισμό της ανθρωπότητας και όχι μόνο της τεχνολογίας. Η βαθιά οικολογία έχει δεχτεί κριτικές τόσο για τον εκλεκτικισμό της όσο και για τον ιδεαλιστικό της χαρακτήρα. Σίγουρα πάντως αποτέλεσε μια φιλόδοξη προσπάθεια να τεθούν κάποια φιλοσοφικά, μη ανθρωποκεντρικά θεμέλια για μια κριτική οικολογία. Η αποδιάρθρωση και αμφισβήτηση όλων των κυρίαρχων στη Δύση απόψεων για τον άνθρωπο και τη θέση του στον κόσμο μπορούν να θεωρηθούν ως χρήσιμες συνεισφορές στη σύγχρονη, κοινωνικά σημαντική, κριτική της εποχής μας.

Όμως, κάποιοι άλλοι δεν αρκούνται σ' ένα «ρεαλιστικό» κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος, σε μια απλή αμφισβήτηση του ανθρωποκεντρικού κοσμοειδώλου και σε κάποιες προτάσεις για μια νέα οικολογική ηθική· προχωρούν σε μια ολική αμφισβήτηση του ίδιου του κοινωνικού συστήματος που στηρίζεται στη θεσμισμένη κυριαρχία και εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και στην προσπάθειά του να κυριαρχήσει πάνω στη φύση. Προτείνουν αλλαγές στις οικονομικές και τεχνολογικές δομές και προβάλλουν το όραμα ενός οικολογικού μέλλοντος, μιας άμεσης πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας και μιας αυτοσυντηρούμενης οικολογικής κοινωνίας. Έτσι, βλέπουμε τους Ευρωπαίους οικοσοσιαλιστές να υποστηρίζουν ότι «η πολιτική αντίδραση απέναντι στους κοινωνικούς και τους οικολογικούς κινδύνους πρέπει να είναι πάνω από όλα μια αποκεντρωμένη, συμμετοχική και κατά το δυνατόν άμεση δημοκρατία»⁴. Η λύση που πρότειναν για μια καλύτερη Ευρώπη ήταν μια εναλλακτική οικοσοσιαλιστική λύση, φεμινιστική, ειρηνόφιλη και αντιαυταρχική.

Οι Ευρωπαίοι πράσινοι οικοσοσιαλιστές οραματίστηκαν μια ανάπτυξη των οικολογικών, εναλλακτικών και ανεξάρτητων δυνάμεων στην Ευρώπη με κοινωνικές κινητοποιήσεις αλλά και με παρέμβαση στην πολιτική σκηνή και με συμμετοχή στη λειτουργία των θεσμών. Είναι βέβαια σε όλους γνωστή η αφομοίωση που ακολούθησε στο χώρο των Ευρωπαίων Πράσινων όταν έχασαν τον κινηματικό τους χαρακτήρα και μετατράπηκαν σε κοινοβουλευτικά κόμματα. Τόσο στη Γερμανία όσο και στη Γαλλία και την Ιταλία, έχασαν σύντομα το ριζοσπαστικό τους χαρακτήρα και προσαρμόστηκαν στη συμβατική κοινοβουλευτική, αντιπροσωπευτική, εξουσιαστική δομή⁵.

Οι νέες πολιτικές συνθήκες στην Ευρώπη και η συχνή ιδιοποίηση ριζοσπαστικών οικολογικών ιδεών από τα διάφορα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, στα πλαίσια της τάσης για ευρωπαϊκή ενοποίηση, είχαν ως αποτέλεσμα μια μεγάλη ιδεολογική σύγχυση στο χώρο των οικολογικών ομάδων και των πράσινων κομμάτων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα υπήρξε, σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, η συζήτηση στα ριζοσπαστικά δημοκρατικά κινήματα πολιτών, αριστερών οικολόγων, φιλοσόφων και κοινωνιολόγων της Σχολής της Φρανκφούρτης σχετικά με το ρόλο του κράτους, της κοινωνίας των πολιτών και τη δυνατότητα επαναστατικού μετασχηματισμού της έννομης τάξης. Θεωρίες του Habermas, του Καστοριάδη και του Karl Schmidt για την έννοια της κυριαρχίας, της ελευθεριακής και της άμεσης δημοκρατίας οδήγησαν στην προσπάθεια να ξαναγραφεί η ιστορία των οικολογικών και εναλλακτικών κινήματων της τελευταίας εικοσαετίας. Η εξέταση των θεμάτων αυτών είχε τον αντίκτυπό της στην προσπάθεια ανάπτυξης ενός νέου κοκκινο-πράσινου προτάγματος σε όλη την ευρωπαϊκή Αριστερά⁶.

Παράλληλα, οι ραγδαίες εξελίξεις «μετάβασης από το σοσιαλισμό στον καπιταλισμό» που γίνονταν στην Ανατολική Ευρώπη και η επιταχυνόμενη οικονομική ενσωμάτωση και αγοραιοποίηση της Ανατολής δεν άφησαν και μεγάλα περιθώρια για θεωρητικές συζητήσεις και ξεκαθάρισμα των ιδεολογικών παραμέτρων της κατάρρευσης. Όσοι τολμούν να ξανασκαφτούν το μαρξισμό, εξακολουθούν να αποφεύγουν κάποια καίρια θεωρητικά ερωτήματα που σχετίζονται, π.χ., με το πρόβλημα του αν και σε ποιο βαθμό το «κόκκινο» και το «πράσινο» είναι συμπληρωματικά, αν η οικολογία και ο μαρξισμός είναι συμβατές έννοιες ή όχι. Είναι γνωστό ότι αρχικά, στον ιστορικό διχασμό ανάμεσα στον περιβαλλοντισμό και την ιδεολογία της ανάπτυξης, η Αριστερά γενικά και οι μαρξιστές ειδικότερα είχαν ταχθεί με το μέρος των οπαδών της ανάπτυξης. Παρά τις θεμελιακές τους διαφορές σε πολλά θέματα, οι μαρξιστές και οι θεωρητικοί του κύριου ρεύματος μοιράζονταν το ίδιο μονόπλευρο ενδιαφέρον για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, ενώ παραμελούσαν τις περιβαλλοντικές και οικολογικές συνθήκες και συνέπειες.

Στην πράξη, τόσο οι «κόκκινες» όσο και οι «πράσινες» προοπτικές υπήρξαν ατελείς. Από τη μια πλευρά, ο μαρξισμός κράτησε μια εννοϊκή στάση απέναντι στην ανθρώπινη παρέμβαση στη φύση, στην οποία το περιβάλλον εθεωρείτο απεριορίστο και ελαστικό και όπου η ανθρώπινη τεχνολογική ιδιοφυΐα ήταν σε θέση να ξεπερνά τα προφανή περιβαλλοντικά όρια της ανάπτυξης. Την ίδια στιγμή, τα οικολογικά προβλήματα και οι περιορισμοί δεν είχαν ενσωματωθεί στις μαρξιστικές θεωρίες της συσσώρευσης, των καπιταλιστικών κρίσεων, της παγκόσμιας οικονομίας και της υπανάπτυξης. Κάποιες διαφορετικές αναγνώσεις του Μαρξ θα μπορούσαν ίσως να επηρεάσουν τη συζήτηση για το μαρξισμό και την οικολογία.

Από την άλλη πλευρά, ο περιβαλλοντισμός εστερείτο της βαθιάς φιλοσοφικής και ιστορικής θεμελίωσης που διέθετε ο μαρξισμός. Τείνει να αγνοεί τις εθνικές και διεθνείς σχέσεις οικονομικού ελέγχου και πολιτικής δύναμης και τις συνέπειές τους για την οικονομική ανάπτυξη και την τύχη του περιβάλλοντος. Βλέπει τη φύση πολύ αφηρημένα και με πολύ λίγη συσχέτιση προς τις κοινωνικές διαδικασίες που γίνονται μέσα σ' αυτή. Τέλος, παραγνωρίζει τις τάξικές οικονομικοκοινωνικές συναρτήσεις, στρέφοντας το ενδιαφέρον του απλώς στη διατήρηση του περιβάλλοντος.

Για το λόγο αυτό, ο συμβατικός ανταγωνισμός ανάμεσα στο «κόκκινο» και το «πράσινο» ίσως να μην είναι αναπόφευκτος. Πράγματι, το καθένα από τα δύο μπορεί να χρειάζεται το άλλο για να πραγματοποιήσει τους στόχους του. Χρειάζεται ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο για μια νέα πολιτική πρακτική που να μπορεί να συνενώσει ζητήματα όπως είναι αυτά της ανάπτυξης και της εξουσίας, καθώς και τα νέα αναδυόμενα οικολογικά προβλήματα σε πλανητική κλίμακα. Η διατύπωση ενός τέτοιου πλαισίου είναι ένα σύνθετο και καθόλου εύκολο εγχείρημα. Ποιο είναι το πραγματικό οικολογικό περιεχόμενο του μαρξισμού; Αρκεί η αναφορά του στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής; Πώς μπορεί να ξεπεραστεί η αποξένωση της κοινωνικής παραγωγής από τη φύση; Ποια είναι η σχέση της πολιτικής οικονομίας με την οικολογική κρίση; Μπορεί ο μαρξισμός να ενσωματώσει αποτελεσματικά τις αναδυόμενες νέες περιβαλλοντικές πραγματικότητες; Είναι συμβατοί ο μαρξισμός και η οικολογία; Σε ποιο βαθμό είναι βάσιμη η κριτική στη θεωρία του Μαρξ για «οικονομισμό»⁷; Χρειάζεται, μήπως, ο μαρξισμός και η οικολογία να ενσωματωθούν σ' ένα ανώτερο/βαθύτερο παράδειγμα; Τα θέματα αυτά δε θα μας απασχολήσουν σ' αυτό το κείμενο, γιατί θα απαιτούσαν πολλές σελίδες αν κανείς επιχειρούσε μια σοβαρή προσπάθεια προσέγγισής τους και θα χρειαζόταν επίσης μια επαναξιολόγηση και βαθύτερη έρευνα κάποιων μεθοδολογικών και επιστημολογικών επιχειρημάτων και αμφισβητήσεών τους.

Ο Μαρξ εννοούσε τις διάφορες επόψεις της κοινωνίας —τις κοινωνικές σχέσεις, την κουλτούρα, τους θεσμούς, την τεχνολογία και την ιδεολογία— ως αμοιβαία καθοριζόμενες διαδικασίες μέσα σ' ένα δυναμικό σύστημα. Είναι γνωστή η διαπίστωσή του ότι «κάθε παραγωγή είναι ιδιοποίηση της φύσης από το άτομο μέσα σε μια καθορισμένη κοινωνική μορφή και διαμέσου αυτής»⁸. Το φυσικό περιβάλλον παρείχε μια ενδιαφέρουσα συνθήκη μέσα στην οποία λειτουργεί μια δοσμένη κοινωνία. Όμως, για τον Μαρξ, η κατηγορία της «τάξης» ήταν κεντρική για την εξουδετέρωση της εμφανούς περιπλοκότητας του κοινωνικού όλου και την ανάδειξη του κρυμμένου μεταβολισμού που καθοδηγεί την πολιτική δράση. Η οικολογική κριτική στο μαρξισμό είναι σοβαρή. Εκτός από την κριτική των «πράσινων», υπάρχει μια πλατιά ακαδημαϊκή βιβλιογραφία που αμφισβητεί τον αναπτυξιακό προσανατολισμό τόσο των νεοκλασικών όσο και των μαρξιστικών παραδειγμάτων υπέρ ενός μοντέλου που θέτει όρια στην ανάπτυξη.

Αυτή η κριτική ισχυρίζεται ότι η μαρξιστική κριτική της δυναμικής του σύγχρονου καπιταλισμού, της φύσης των κρίσεών του και του κοινωνικού φορέα του μετασχηματισμού του είναι βαθιά ελαττωματική. Ειδικότερα, ο μαρξισμός υπογραμμίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στον τρόπο παραγωγής, τις αντιφάσεις ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και δυνάμεις και ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Η οικολογία υπογραμμίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και το φυσικό περιβάλλον. Διατυπωμένο πιο απλά, το

ερώτημα είναι: ποιο από τα δύο σύνολα συγκρούσεων θα έπρεπε να θεωρηθεί ως πιο θεμελιακό, η πάλη των τάξεων ή της ανθρωπότητας ενάντια στη φύση;

Οι πιο επιεικείς από τις «πράσινες κριτικές» δέχονται ότι ο μαρξισμός είχε δίκιο, στα πλαίσια του καπιταλισμού του 19ου αιώνα, να δίνει έμφαση στην ταξική σύγκρουση και να τη θεωρεί θεμελιακή. Οι περιβαλλοντικοί αντίκτυποι του αχαλίνωτου βιομηχανισμού ήταν ακόμη μικροί, αν κριθούν με τα σημερινά δεδομένα. Ήταν λογικό να μεταχειρίζονται τη γη ως μια ανεξάντλητη πηγή φυσικών πόρων και έναν απεριόριστο δέκτη για τα απόβλητα και τη μόλυνση. Όμως σήμερα αυτή η υπόθεση δεν ισχύει πλέον. Τόσο οι τοπικές οικολογίες όσο και η βιόσφαιρα σε παγκόσμια κλίμακα έχουν υποβαθμιστεί από την αλόγιστη αναπτυξιακή προσπάθεια, τόσο στις πλούσιες όσο και στις φτωχές χώρες.

Στις μέρες μας, η συζήτηση για εναλλακτικές λύσεις στα οικολογικά και κοινωνικά αδιέξοδα συνεχίζεται ιδιαίτερα ζωντανή. Στην Ευρώπη, η προσπάθεια συμφιλίωσης μαρξισμού και οικολογίας συνεχίζεται, μαζί με την προσπάθεια να αποφευχθούν οι θλιβερές ιστορίες της κοινοβουλευτικής εμπειρίας των «πράσινων». Έτσι, π.χ., πολλοί ελευθεριακοί οικολόγοι αναζητούν εναγώνια μια άλλη εναλλακτική λύση στον πράσινο κοινοβουλευτισμό: πρόκειται για την προσπάθεια διατύπωσης ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος. Ένθερμοι οπαδοί, π.χ., της πολιτικής της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης, όπως έχει σε μεγάλο βαθμό διατυπωθεί από τον Αμερικανό κοινωνικό οικολόγο Murray Bookchin, υπάρχουν και στην Ελλάδα⁹. Η τάση αυτή της ριζοσπαστικής οικολογίας αρνείται την τεχνοκρατική αντιμετώπιση των οικολογικών προβλημάτων, η οποία θεωρεί δεδομένο το σημερινό θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς και των αντίστοιχων εξουσιαστικών σχέσεων, και προτείνει μια οικοδημοκρατική λύση με στρατηγικό στόχο τη μετάβαση από το «φιλελεύθερο-ολιγαρχικό» κράτος σε μια ελευθεριακή συνομοσπονδία άμεσων οικονομικών δημοκρατιών¹⁰.

Ο Bookchin και οι οπαδοί της ελευθεριακής οικολογίας αντιπαράθεται στον περιβαλλοντισμό και επιχειρούν να διατυπώσουν μια συνεκτική θεωρία του κοινωνικού και οικολογικού προβλήματος, οραματιζόμενοι μια νέα σχέση μεταξύ της ανθρωπότητας και του φυσικού κόσμου, με τρόπο που να αντιμετωπίζεται και η ίδια η κοινωνία ως ένα οικοσύστημα με βάση την ενότητα στην πολυμορφία, τον αυθορμητισμό και τις μη ιεραρχικές σχέσεις. Με συχνές, ρητές ή άρητες, αναφορές στους κλασικούς του αναρχισμού, τον Μαρξ αλλά και τον Hegel, ο Bookchin οραματίζεται οικοτεχνολογίες, οικοκοινότητες και στα ανθρώπινα μέτρα, στις οποίες οι άνθρωποι με αμεσοδημοκρατικό τρόπο να μπορούν να διαχειρίζονται τις υποθέσεις της κοινωνίας τους συμφιλιωμένοι με τη φύση και χωρίς τη μεσολάβηση γραφειοκρατών και επαγγελματιών πολιτικών. Στην οικοτοπία του ονειρεύεται τον εξανθρωπισμό της φύσης και τη φυσικοποίηση του ανθρώπου¹¹.

Οι οπαδοί της ελευθεριακής ριζοσπαστικής οικολογίας πιστεύουν, μαζί με τον Bookchin, στην ανάγκη μιας βαθιάς αλλαγής της κοινωνίας και της κοσμοθεωρίας των ανθρώπων με τρόπο που και η ίδια η έννοια της επανάστασης και της ελευθερίας να παίρνει ουτοπικό χαρακτήρα. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα: «Δεν είναι πια αρκετό να μιλάμε για νέες τεχνικές συντήρησης και φροντίδας του φυσικού περιβάλλοντος, πρέπει να ασχοληθούμε με τον πλανήτη συλλογικά, σαν μια ανθρώπινη κοινότητα, δίχως εκείνους τους περιορισμούς της ατομικής ιδιοκτησίας που έχουν διαστρεβλώσει το όραμα της αν-

θρωπότητας για τη ζωή και τη φύση, από την εποχή της εξαφάνισης της νομαδικής κοινωνίας. Πρέπει να εξαλείψουμε όχι μόνο την αστική ιεραρχία, αλλά και την ιεραρχία καθαυτή, όχι μόνο την πατριαρχική οικογένεια, αλλά και κάθε μορφή σεξουαλικής και γονικής καταπίεσης, όχι μόνο την αστική τάξη και το ιδιοκτησιακό σύστημα, αλλά και κάθε κοινωνική τάξη και ιδιοκτησία. Η ανθρωπότητα πρέπει να αποκτήσει την αυτοκυριαρχία της, ατομικά και συλλογικά, έτσι ώστε όλα τα ανθρώπινα όντα να αποκτήσουν τον έλεγχο της καθημερινής τους ζωής... Η επανάσταση την οποία επιδιώκουμε πρέπει να αγκαλιάσει όχι μόνο τους πολιτικούς θεσμούς και τις οικονομικές σχέσεις, αλλά και τη συνείδηση, τον τρόπο ζωής, τις ερωτικές επιθυμίες και την προσωπική μας ερμηνεία του νοήματος της ζωής»¹².

Τα ριζοσπαστικά οράματα και οι στρατηγικές του κομμουνισμού και της αυτοδιεύθυνσης της κοινωνίας με αμεσοδημοκρατικό τρόπο και η διαδικασία δημιουργίας ενεργών πολιτών που συνεργάζονται μεταξύ τους στα πλαίσια συνομοσπονδιών που βαθμιαία θα καταστήσουν ανενεργό το κράτος, φαίνεται να έχουν βρει στη χώρα μας ένθερμους υποστηρικτές, αν και με αρκετές διαφοροποιήσεις, στους υπεύθυνους της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού πολιτικής και οικολογίας *Δημοκρατία και Φύση*, που φιλοδοξεί να είναι ένα φόρουμ της ριζοσπαστικής οικολογίας και της ελευθεριακής Αριστεράς στην Ελλάδα και το εξωτερικό¹³.

Τα τελευταία χρόνια είχαμε στην Ελλάδα, μετά την αποτυχία της προσπάθειας για δημιουργία μιας Ομοσπονδίας Οικολογικών-Εναλλακτικών Οργανώσεων, μια φάση αναδιπλώσης και ωρίμανσης του οικολογικού κινήματος, η οποία συνοδεύτηκε από μια αυξημένη κυκλοφορία οικολογικών εντύπων, περιοδικών και βιβλίων που συνετέλεσαν στη μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και στην ενίσχυση της αμφισβήτησης και των αντιστάσεων στο κυρίαρχο αναπτυξιακό πρότυπο. Σε κάθε πόλη εμφανίστηκαν πρωτοβουλίες πολιτών και οικολογικές οργανώσεις, αρχικά ασυντόνιστες και κατακερματισμένες, που υπερτόνιζαν τις διαφορές μεταξύ τους λόγω κυρίως της διαφορετικής πολιτικής προέλευσης των στελεχών τους και της σχετικής ιδεολογικής καχυποψίας. Η συνειδητοποίηση ότι οι τοπικοί αγώνες, αν και αναγκαίοι, δεν επαρκούν για την προώθηση ριζικότερων αλλαγών αποκρυσταλλώθηκε στην πρωτοβουλία δημιουργίας ενός αυτόνομου πολιτικού φορέα, της «Πράσινης Πολιτικής», που φιλοδοξεί να αποτελέσει την πολιτική έκφραση του οικολογικού κινήματος στη χώρα μας.

Αυτή η διάδοση της οικολογικής κουλτούρας, η προβολή άλλων αξιών και άλλων τρόπων συνεργασίας δίνουν την ελπίδα στη δική μας γειτονιά του πλανήτη για καλύτερη και αποτελεσματικότερη παρέμβαση που, αν συνδυαστεί με τις εμπειρίες άλλων χωρών και την οργανωμένη αλληλεγγύη πολιτών της Ευρώπης, μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην επιτάχυνση των εξελίξεων προς την κατεύθυνση που ονειρευόμαστε: την πολυπολιτισμική, συνομοσπονδιακή Ευρώπη των περιφερειών, που θα σέβεται τον ιδιαίτερο χαρακτήρα κάθε χώρας και δε θα τείνει στον οικονομικό συγκεντρωτισμό και την επέκταση της ιδεολογίας του κέρδους και της κυριαρχίας της οικονομίας σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των πολιτών, αλλά θα ανοίγει το δρόμο για μια οικοσοσιαλιστική κοινωνία. Η θεωρητική αναζήτηση εναλλακτικών αντιλήψεων για τη φύση και η απάντηση ερωτημάτων σχετικών με το νόημα της τεχνικής προόδου και τη σχέση της ανθρώπινης κοινωνίας με τη φύση δεν έχει τελειώσει¹⁴. Ο αγώνας για τη σωτηρία του πλανήτη στα πλαίσια μιας γεωκεντρικής βιώσι-

μης ανάπτυξης θα χρειαστεί να συνεχιστεί σε πολλά επίπεδα, σε τοπική και σε παγκόσμια κλίμακα. Το γνωστό οικολογικό σλόγκαν, «δράσε τοπικά, σκέψου οικουμενικά», εξασκούμεθαι να διατηρεί ακέραιη την αξία του.

Σημειώσεις

1. Βλ. Παπαδημητρίου Ευθ., *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης. Η πρόκληση της οικολογίας και οι απαντήσεις της φιλοσοφίας*, Αθήνα, 1995, Εκδ. Πολίτης, σσ. 219 κ.ε.
2. Χαρακτηριστικές είναι οι θέσεις του γνωστού και στην Ελλάδα Αμερικανού οικολόγου Murray Bookchin, πολλά κείμενα του οποίου έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά και στα περιοδικά *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ* και *ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*.
3. Arne Naess, «The Shallow and the Deep, Long Range Ecology Movement», στο περιοδικό *INQUIRY*, 16 (1973). Κείμενά του έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*, τεύχος 2/1992, σελ. 123.
4. Βλ. Πιερ Ζυκέν κ.ά., *Το Μανιφέστο των Οικοσοσιαλιστών*, Εκδ. Εποχή, 1991.
5. Βλ. σχετικά στο άρθρο της Janet Biehl με τίτλο, «Η αφομοίωση των Ευρωπαίων πράσινων. Από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα», στο περιοδικό *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*, τεύχος 3/1993, σελ. 153.
6. Βλ. περισσότερα στο άρθρο του John Ely, «Ελευθεριακή οικολογία και η "Κοινωνία των πολιτών"», στο περιοδικό *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*, τεύχος 6, σσ. 143 κ.ε.
7. Βούλα Τσινόρεμα, «Για τον περιβόητο "οικονομισμό" του Μαξ», *ΠΟΛΙΤΗΣ*, τ. 108, 1990, σελ. 43.
8. Κ. Μαξ, *Grundrisse*, τομ. Α', Αθήνα, Εκδ. Στοχαστής, σελ. 56.
9. Βλ. σχετικά στο περιοδικό *ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*, που φιλοδοξεί να είναι το ιδεολογικό όργανο της ελευθεριακής Αριστεράς και της ριζοσπαστικής οικολογίας στην Ελλάδα.
10. Βλ. περιοδικό *ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ*, τεύχος 1/1996, σσ. 7-12.
11. Βλ. σχετικά στο βιβλίο του, *Η οικολογία της ελευθερίας*, Εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1978, σσ. 85 κ.ε.
12. Το απόσπασμα είναι από το βιβλίο των Bookchin - Roberts, *Η οικολογία και η επαναστατική σκέψη*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα κ.κ., σελ. 74.
13. Η εκδοτική αυτή προσπάθεια στο χώρο της Αριστεράς και της οικολογίας στον τόπο μας και η παρουσίαση απόψεων ριζοσπαστικής οικολογίας από το διεθνή χώρο μπορεί να λειτουργήσει θετικά για την ενημέρωση και τον προβληματισμό των αναγνωστών του περιοδικού. Μια κριτική ανάλυση των θέσεων του περιοδικού απαιτεί ειδική ενασχόληση που δεν είναι στόχος του παρόντος κειμένου.
14. Πρβλ. Μ. Σ. Σκούρτος - Κ. Μ. Σοφούλης, *Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα. Ανάλυση του περιβαλλοντικού προβλήματος από τη σκοπιά των κοινωνικών επιστημών*, Εκδ. Γ. Δαρδανός / Τυπωθήτω, Αθήνα, 1995.